

Katowice, 15.09.2025

Miejscowość, data

Monika Szafrńska

Imię i nazwisko osoby ubiegającej się o nadanie stopnia

Tytuł rozprawy doktorskiej: *Raptus puellae w literaturze polskiej XVI–XVIII wieku. Między życiem a literaturą*

STRESZCZENIE

Rozprawa stanowi pierwszą na gruncie polskim próbę obserwacji funkcjonowania tematu *raptus puellae* w literaturze polskiej XVI–XVIII w. Bez względu na to, czy dany utwór opierałby się na rzeczywistym wydarzeniu, czy nie, rządzą nim kulturowe wzorce, kształtujące każdy z omawianych tekstów. Dla uporządkowania wywodu wyróżniono dwa obszary badawcze związane z tytułowym podziałem na życie i literaturę. Pierwszy pozwalał na obserwację raptu w prawie i obyczaju, z kolei drugi dotyczył jego funkcjonowania w piśmiennictwie, poczynając od Biblii, poprzez literaturę grecką i rzymską, a kończąc na ich recepcji w utworach polskiego renesansu i baroku. Tradycje starożytna i biblijna stanowią kulturowe tło dla ugruntowanych na niej polskich przedstawień raptu, które stały się głównym przedmiotem badawczego zainteresowania. Teksty rodzimych twórców ukazują zarówno specyfikę kultury polskiej XVI–XVIII w., definiowanej przez świat szlachecki i jego normy społeczne, jak i jej związek z tradycją europejską.

Rozdział pierwszy (*Raptus puellae w prawie i obyczaju*) służył wprowadzeniu czytelnika do tematu oraz zarysowaniu tła historyczno-kulturowego zjawiska w oparciu o przykłady rzeczywistych porwań na terenach I Rzeczypospolitej. Jak prawo ma się do raptu i jak obyczaj ma się do prawa? W ramach badań odniesiono się do funkcjonowania raptu w prawie kościelnym i świeckim. Analiza wybranych źródeł i opracowań pozwoliła na zebranie ponad 50 przykładów rzeczywistych porwań, do których doszło w latach 1553–1765. Na podstawie zbioru spraw wskazano również na konkretne mechanizmy działania porywaczy, odnoszące się m.in. do sposobu, pory czy miejsca porwania.

W ramach rozdziału drugiego (*Źródła – reprezentacje raptu w kulturze Europy*) zapytano o to, jak objawia się erudycja humanistyczna, wspólna dla twórców renesansu i baroku, w podejmowaniu tematu *raptus puellae*. Analizę źródeł poprzedzono obserwacją tradycji judeochrześcijańskiej (Biblia) oraz grecko-rzymskiej, stanowiących fundament dla twórców nowożytnej Europy. Przeanalizowano liczną grupę utworów literatury polskiej od XVI do połowy XVIII w., w których rapt pojawia się głównie na zasadach egzemplum.

W dalszej części dysertacji poddano obserwacji funkcjonowanie *raptus puellae* w polskich utworach poświęconych temu tematowi, realizujących go w różnych gatunkach literackich. Analiza

narracji romansowych i funkcjonowania charakterystycznego dla nich toposu raptu, przeprowadzona w rozdziale trzecim (*Staropolskie narracje romansowe o porwaniach*), pozwoliła na wskazanie mechanizmów działania porywaczy i porównanie ich z tymi wyróżnionymi w ramach wcześniejszej obserwacji rzeczywistych spraw o rapt. Do grupy dziewięciu całkowicie fikcyjnych romansów, powstałych od XVII do połowy XVIII w., włączono także napisane przez ks. Hermana Drobiszewskiego *Opisanie Kalinowskich: Jerzego stuprum, Strusowny fuga, ojcowski żal, obu stron zawziętość i inwencyje dowcipne, decyzja wydania pięciu osób, które z Strusowną uciekły*, wyraźnie poddane romansowej konwencji.

W rozdziale czwartym (*Ślady raptus puellae w staropolskim utworze elegijnym*) omówiono anonimowy utwór *Lament Strusowny, co z Kalinowskim, bratem ciotecznym rodzonym, starostą winnickim, bractawskim, z Halicza, od rodziców, zjechała anno 1626*. Lament ten, tworzony z perspektywy kobiety upadłej, pozwolił na obserwację obyczajowych skutków porwania i niechcianej ciąży oczyma bohaterki, której refleksja, wyrażoną językiem elegii i erotyku, czyniona *post factum*, stanowi centrum przedstawionych w utworze snutych rozważań.

Rozdział ostatni (*Boronowska opowieść, czyli uzupełnienie literackiej tradycji raptu*) dotyczy wiersza *Rapt J[ej]m[ości] Panny Dzierżanowskiej przez J[ego]m[ości] P[an]a Frantemberka, opisany przez J[ego]m[ości] P[an]a Aleksandra Minora, cześnika chełmskiego*. Utwór ten, odnaleziony w rękopisie i po raz pierwszy odczytany, określony przez autorkę rozprawy jako nowiniarski, stanowi ślad zainteresowania społeczności lokalnej sprawą porwania, która na tle codzienności staje się czymś sensacyjnym. Uzupełniające go polsko- i łacińskojęzyczne marginalia oraz liczne intertekstualne i kulturowe odniesienia, zawarte w tekście głównym, które wskazują na klasyczną erudycję autora. Interesującymi elementami tekstu pozostają również próba obrazowania kobiecej perspektywy i psychiki za pomocą opisu zmian fizycznych bohaterki, a także odniesienie jej sytuacji do znanej z literatury opozycji niewoli i wolności. Opracowany tekst został przedstawiony w aneksie.

Literatura polska XVI–XVIII w. przedstawia rapt w formie toposu, umocowanego w konwencji romansowej, ale też jako egzemplum, przywołujące antyczne wzorce czy nawet rzeczywiste wydarzenia. Rzeczywiste porwanie panny, jak się okazało, mogło także stanowić temat utworu. Przeprowadzone badania umożliwiły wpisanie analizowanych źródeł w szerszy kontekst zjawiska *raptus puellae* w kulturze europejskiej. Pozwoliły na ustalenie miejsca tego typu odniesień w ogólnej recepcji tradycji judeochrześcijańskiej i klasycznej w dawnej literaturze polskiej, a także rozpoznanie nierozzerwalnego spłotu kulturowych wzorców i literackich konwencji w żywą tkankę szlacheckiego życia wieków XVI–XVIII. Dysertacja ta otwiera dyskusję, wskazując możliwe kierunki dalszych i pogłębionych badań.

Słowa kluczowe: *raptus puellae*, porwanie panny, romans, lament, literatura okolicznościowa, rękopis, erudycja klasyczna